

QARAQALPAQ XALIQ AWIZEKI DÓRETPELERINIŃ KELIP SHIĞIW TARIYXI

Nuratdinova Dinara Elubay qızı

Zulfiya nomidagi davlat mukofoti soxibasi.

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
musiqa tálimi va sańati yónalishi magistranti

Yunus Rajabiy nomidagi ózbek milliy musiqa sańati instituti óqituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10691046>

Anotatsiya. Bul maqalada Qaraqalpaq xaliq awiz eki dóretpeleriniń kelip shiǵiw tariyxi, repertuarlari, atqariwshilar- jirawlar hám baqsilar haqqında sóz etilgen.

Gilt sóz: ádebiyat, kórkem-óner, epos, qosiqlar, mádeniyat, repertuar, salt-dástúr

HISTORY OF ORIGIN OF KARAKALPAK FOLK ART

Abstract. This article talks about the history of Karakalpak folk art, repertoires, performers - jirovs and bakshis.

Key words: literature, art, epos, poems, culture, repertoire, tradition.

ИСТОРИЯ ЗАРОЖДЕНИЯ КАРАКАЛПАКСКОГО НАРОДНОГО ИСКУССТВА

Аннотация. В данной статье рассказывается об истории каракалпакского народного творчества, репертуаре, исполнителях - жировых и бакшисах.

Ключевые слова: литература, искусство, эпос, поэмы, культура, репертуар, традиция.

Qaraqalpaq xalqı kóp ásirlik tariyxına iye bolıp, ol ádebiyat, kórkem-ónerdiń barlıq tarawlarında-súwretlew óneri, arxitektura, teatr, kino, ásirese muzika mádeniyatında keń rawajlanǵan. Ata-babamızdıń miyrasi awizeki dóretpе tiykarında xalıqtıń turmisında ushırasatuǵın waqıyalarǵa baylanisli salt-dástúr jirlarında, dástanlarda payda bolıp, xalıq ishinen shıqqan atqariwshilar, jiraw hám baqsilar tárepinen bizlerge shekem jetip kelip, muzika mádeniyatında birinshi úlgileri rawajlana baslaydı.

XX ásirdiń birinshi yarımında ilimpazlar tárepinen izertlenip xalıq qosıqları, jiraw menen baqsılardıń repertuarları talıqlanıp, túr ózgeshelikleri payda bolsa, ekinshi yarımında kompozitorlar dóretilshiliginde xalıq namaları keń qollanılıp, ápiwayı romanstan baslap iri janrdagı muzikalidrama, opera, balet h.t.b janrlarda orın alǵan. Qaraqalpaq xalıq awizeki dóretilshiliginiń eń iri túri bul epos qosıqlar (dástanlar) esaplanadı. Usı janrdagı dóretilshilik túrleri bes mińnan artıq bolıp, olar óz ishine: qahramanlıq, lirik, sotsiallıq, ertek-roman hám basqa túrdegi dastanlarımız kiredi. Olardı atqariwshilar- jirawlar hám baqsilar tárepinen muzikalıq ásbapları: qobız hám duwtar bolıp esaplanadı.

Qaraqalpaq xalıq muzika kórkem-ónerinde qosıq janrı úlken orındı iyeleydi. Xalıq qosıqlarınıń tiykari uzaq ótmishke barıp taqaladı. Sebebi qosıqlardıń payda bolıwı hám jangá jaǵimli nama irǵaqlarınıń estetikalıq bay mazmúnǵa iye bolıwı bul óz-ózinen payda bolmaǵan.

Xalıq óziniń basinan ótkergen hár qiyli tariyxıy waqıyalarǵa bay turmisin, ruwxıy kewil keshirmelerin hám psixologiyasin qosıqlar arqalı sáwlelendirgen. Adamlardıń hár tárepleme estetikalıq zawıqqa bóleniwine qosıqtıń tásiiri oǵada kúshli bolǵan. Ápiwayı hám jaydari sózlerden quralǵan qosıqlar barlıq waqıtta adamnıń ómirge, gozzalıqqa degen súyiwshiligini arttırıp, óziniń

eń jaqsi ideyalari menen xaliqti tárbiyalap keledi. Bunday qosıqlar Watandı qádirlawge shaqiradi, miynetke degen súyispenshilikti arttiradi hám júreklerde muhabbat sezimlerin oyatadi. Sebebi qosiq hám saz arqali insane quwanishin, shadlıgın, qayğısin, arziw-ármanların, ishki sezimlerin, debdiwlerin shıǵara alǵan. Qosiq adamdi siyqirlap alatuǵın kúshke iye ekenligi hámmege belgili. Sonliqtan da sóz benen jetkere almaǵan názik oylarin saz arqali jetkergen. Qaraqalpaq awizeki xaliq dóretpeleriniń eposliq shıǵarmalarınıń ishinde dástanlardıń alatuǵın orni kúta joqari. Qaraqalpaq xalqı dástanlarǵa bay xalıqlardıń biri. Ásirese Orayliq Aziya xalıqlarınıń eposliq shıǵarmaları menen salıstırıp qaraganda san hám kólemi jaǵınan kem tuspeydi. Ásirese mazmunı jaǵınan da úlken sapalıq qasiyetke iye. Házirgi waqıtta qaraqalpaq jiraw, baqsılarınan jazıp alǵan dástanlardıń sani eliwden aslam hám olar bir neshe variantlardan ibarat. Búgingi kúni «Alpamis» dástanlıq segiz, «Qoblan» dástanınıń jeti, «Qırq qız» dástanınıń eki, «Máspatsha» dástanınıń bes, al «Edige», «Er shora» dástanlarınıń onlaǵan variant bar.

Ásirese, belgili qaraqalpaq xalq jirawları Qurbanbay Tajibaev atqarǵan jigirmaǵa jaqın xaliq dástanları, al Qiyas Qayratdinov atqarǵan on besten aslam xaliq dástanları jazıp alindi. Bul dástanlardıń hár qaysisi 3000 nan 25000 qosiq qatarınan ibarat. Bul jirawlardıń reperyuarındaǵı dástanlardıń basım kópshiligi qaraqalpaq folklorınıń kóp tomliǵınan orin alıp otir. Bulardan basqa qaraqalpaq jiraw, baqsıshılıq ónerinde 120dan aslam sóz zergerleriniń ati belgili. Bul bárinen burın qaraqalpaq xalqınıń kórkem sóz benen naqshqa sazǵa bay xaliq ekenligin dálilleydi.

Qaraqalpaq dástanları hám onıń hár qiyli problemalıq máseleleri boyınsha praktikalıq hám teoriyalıq áhimiyetke iye bir neshe doktorlıq, kandidatlıq dissertaciyalar jazildi, kóplegen monografiyalıq miynetler jariq kórdi. Bularǵa Ózbekistan ilimler akademiyasınıń Xabarshi aǵzasi, filologiya ilimleriniń doktori, professor I.T. Saǵitovtıń, filologiya ilimleriniń doktori N.Dawqaraevtıń, professorlar Q.Ayimbetovtıń, Q.Maǵsetovtıń kóp sanlı miynetleri dálil. Qaraqalpaq dástanları tek respublikamızdıń, jámiyetshiligi bilip qoymastan, al tuwisqan qońsilas respublikaǵada keńnen málim. Usılardıń ishinde «Qırq qız» dástani oris, ózbek, qazaq, Turkmen, qırǵız tillerine awdarılıw menen birge, búgingi kúni sirt el tillerinde awdarılıp, dunya xalıqlarınıń altın qorınan orin alıp otir. Qaraqalpaq dástanları bay waqıya, keń mazmunǵa iye bolıw menen Qatar janrlıq jaqtanda hár qiyli. Folklor tariyxin, sonıń ishinde dástanlardı izertlewshi alimler qaraqalpaq dástanların: Qaharmanlıq, liro-epikalıq, sociyallıq-turmisliq hám táriyxıy dástanlar dep bólip jur. Bular formalıq jaqtan bir-birine uqsas bolǵan menen waqıya qurılısı hám syujetlik mazmunı boyınsha bir-birinen ayırılıp turadi.

Qaraqalpaq xaliq qosıqları muzikasınıń janrlıq ózgesheligi menen kóp túrlilikke iye. Muzikalıq janrı jaǵınan hár táreplemeligi menen tigiz baylanista bolıp rawajlanıp keliwi, qosıqlardıń tematikasınıń hár qiyli bolıwına baylanisli boladi. Qosıqtıń poetikalıq tekstiniń mazmunına qaray nama dóretiledi hám bunday birigiw arqali qosiq shıǵarmaları payda boladi. Qosıqta nama menen tekst birdey salmaqqa iye, hámde olar bir maqsetti orınlawǵa qaratilǵan. Hár bir xaliq qosıqlarında óz ara tigiz baylanista bolǵan nama dúzilisi mernen poetikalıq tekst qatarları hár dayim birin-biri toliqtirip kelgenligi arqali qunlı (kúshli) qosıqlar payda boladi. Namadaǵı frazalar teksttegi sóz qatarları menen ushlawıw nátiyjesinde melodiyalıq cezura payda boladi. Xalqımızdıń “Quri sóz qulaqqa jaqqas”-degen gápi namasız qosıqtaǵı sóz yadta saqlanıp qalmaydı. Qaraqalpaq qosıq qurılısında taqmaq forması bolǵanlıǵı sebepli aytım qosıqlar keńnen

taralgan. Bul qosiqlardi atqariwshilar yadda saqlaw ushin ham oni xaliqqa inam etiw ushin namağa salip aytqan, demek, qosiq namasi menen aytilsa ol umitilmaydi eken.

Bir awilğa jiraw, baqsi, qissaxanlar kelse alis-jaqin awillardan adam qalmaq qurğa jiyналған. Jiyналған jamaat milliy doretpelerimiz bolgan dastanlarimizdi, xaliq qosiqlari menen namalarimizdi uyip otirip tinlaytuğın bolgan. Mine usınday madeniy dem alislar sol waqıttağı xaliq turmisında ulken tarbiya mektebi bolıw menen birge, olarğa ruwxiy baylıq inam etken. Xaliq doretpeleriniń hamma awizeki turde awladdan-awladqa, atadan-balağa, alis-alis awillardan izlep kelip ustaz-shakirt tusiw joli menen biziń zamanimizğa shekem jetip kelgen. Muzika miyrasiniń doretiwshileri, saqlawshilari, qosiqshilar, sazandeler ham de basqada xaliq doretiwshileriniń wakilleri asirler boyi xaliqtin kirkem-oner miyrasin esinde saqlap kelgen. Xaliq arasında muzika onerine degen qizigiwshiliq juda kushli bolganligi sebepli, muzika madeniyati jaqsi rawajlanıp kelgen. Xaliqta har qiyli darejedegi talent iyeleriniń doretpeleriniń ishinde xaliq jureginen orin iyelegen shigarmalariniń en hasillari saqlanıp, usi kunge shekem jetip, bugingi atqariwshilardin repertuarlarında tiykarğı orindi iyelep kelmekte. Sebebi bul doretpelerde ideyaliq mazmuni jaginan xaliqtin aqil-oyi, arziw-armanlari, keleshekke bolgan umtilislari sawlelengen. Sonin menen birge xaliq qosiqlari xaliqtin tariyxiy aynasi bolıp, milletimizdin ozligin anlatıp turadi.

Qaraqalpaq xalqiniń kirkem-oneri alwan turli qosiqlarğa ham har qiyli awizeki doretpelerine ogada bay bolganliqtan, kop jillar dawamında biybaha baylıqlarğa iye bolgan xaliqtin turmis tarizinen kelip shiqqan kewil keshirmelerin bildiriw menen birge tereń tariyxiy dereklerge iye. Sebebi xaliqtin basinan otkenleri xaliq qosiqlarında jarqın korinisin tapqan.

Qosiqlarda apiwayi xaliqtin turmis haqiyqatligi aniq korinedi. Awir dawir waqtında dorelgen bunday hasil doretpeler oziniń qunin usio kunge shekem jogaltpagan. Xaliq oz qosiqlarina hurmet penen qarağan ham qadirlep saqlay bilgen. Ata-babalarimizğa ruwxiy madet bagishlagan awizeki xaliq doretpeleriniń esap-sani joq. Filologiya ilimleriniń doktori N. Dawqaraev “Qaraqalpaq xalqi- oziniń qaygili kunlerinde de, quwanishli kunlerinde de qosiqsiz, saz-sawbetsiz, awizeki poeziyasiz jasay almadi”-dep jazgan.

REFERENCES

1. Уразимова Т. В., Надырова А. Б. Эстетическое воспитание-основа формирования личности //Научные исследования. – 2017. – №. 1 (12). – С. 68-69.
2. Надырова А. Б. Основа воспитания творческой личности //Наука и образование сегодня. – 2017. – №. 2 (13). – С. 75-76.
3. Nadirova A., Ayapova H. MUSICAL SOUND AND ITS CHARACTERISTICS //Modern Science and Research. – 2023. – T. 2. – №. 12. – С. 1170-1173.
4. Nadirova A., Nuratdinova A. MUSIC IN THE DEVELOPMENT OF PERSONALITY DEVELOPMENT THE ROLE OF EDUCATION //Modern Science and Research. – 2023. – T. 2. – №. 12. – С. 1166-1169.
5. Надырова А. РОЛЬ МУЗЫКАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ: Надырова Айгуль Базарбаевна, доцент кафедры «Музыкальное образование» Нукуского государственного педагогического института имени Ажинияза

- //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2022. – №. 1. – С. 122-129.
6. Vazarbayevna N. A. Textbook functions in the development of cognitive independence of future music teachers //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2022. – Т. 12. – №. 2. – С. 173-178.
  7. Надырова А. Б. и др. Қарақалпақ театр өнериниң пайда болыўы хәм раўажланыўына тийкар салыўшылар //Молодой ученый. – 2020. – №. 24. – С. 543-545.
  8. Надырова А. Б. РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕГО МУЗИКАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРОЗАВАНИЯ: Надырова Айгул Базарбаевна, доцент кафедры музыкальное обучение Нукус Государственный педагогический институт //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2021. – №. 6. – С. 193-196.
  9. Надырова А. Б. Профессиональная компетентность учителя музыки //Проблемы и перспективы формирования педагогической культуры у студентов в условиях реализации профессионального стандарта педагога. – 2016. – С. 53-54.
  10. Omarova A. SCHOOL CHEERS THROUGH MUSIC PROFESSIONAL DIRECTION //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 151-156.
  11. Qislawbayevna O. A. Umumiy ORta TaLim Maktablarida Sinfdan Tashqari Musiqa ToGaraging Maqsadi Va Vazifalari //Miasto Przyszłości. – 2023. – Т. 40. – С. 105-107.
  12. Qislawbayevna O. A. The Influence of Music on the Human Body //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 5. – С. 30-32.
  13. Omarova, A., & Shamurodova, M. (2023). APPLICATION OF INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS WHEN TEACHING A MUSIC LESSON. *Modern Science and Research*, 2(12), 185–189.
  14. Ануаровна О. Р. ҚОРАҚАЛПОҚ ХАЛҚ КУЙЛАРИ ВОСИТАСИДА БОЛАЛАР ИЖОДКОРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ. – 2023.
  15. Omarova, A. (2023). UNIQUE CHARACTERISTICS AND STRUCTURE OF MUSIC LESSONS IN KINDERGARTEN. *Modern Science and Research*, 2(9), 446–448.
  16. Омарова А. К. Национальное в современном композиторском творчестве: к проблеме интерпретации песенного первоисточника //Керуен. – 2021. – Т. 71. – №. 2. – С. 18-27.
  17. Омарова А. ПРИМЕНЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ ТЕОРИИ КАРАКАЛПАКСКОЙ МУЗЫКИ //Интернаука. – 2021. – Т. 6. – №. 182 часть 1. – С. 52.
  18. Омарова А. СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ХУДОЖЕСТВЕННО-ТВОРЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ УЧАЩИХСЯ //Матрица научного познания. – 2021. – №. 3-2. – С. 162-164.
  19. Омарова А. К. и др. KAZAKH ELITE AND MUSIC (1920-1930) //Научный журнал «Вестник НАН РК». – 2021. – №. 3. – С. 208-213.

20. Kislaubayevna O. A. THE PECULIARITIES OF THE METHODS OF TEACHING CONDUCTOR SCIENCE //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 9. – №. 12. – С. 1086-1090.